

Anarhistička biblioteka

Anti-Copyright

Uzroci i značenje Prvog svetskog rata

John Zerzan

John Zerzan

Uzroci i značenje Prvog svetskog rata
1981.

John Zerzan, *Origins and Meaning of WWI*, Telos no. 49, jesen
1981; John Zerzan, *Elements of Refusal*, CAL Press 1999 (1st
Edition, 1988).

Preveo Aleksa Golijanin, 2009. <http://anarhija-blok45.net1zen.com>

anarhisticka-biblioteka.net

1981.

Zaključak

Prvi svetski rat je kanonizovao svakodnevnu bedu modernog sveta, izražavajući njegovu apoteozu – vlast i tehnologiju – upravo u kontekstu rada. Ratno iskustvo Karla Cukmajera sažima večitu poruku vlasti da je sve *rad*: „... ta čudovišno dosadna, iscrpljujuća i neherojska svakodnevica rata, u koju su užas, strah i smrt ugrađeni kao otkucaji časovnika u beskonačnom industrijskom procesu“.¹¹²

U svetu u kojem spektakl opozicije više nigde ozbiljno ne dovodi u pitanje najamni rad i njegov kontekst, frontalni napad na njih nekada je bio moguć, kao što je bio i neophodan. Predratna revolucija je bila zgažena. Za novi početak bilo je potrebno pedeset godina.

¹¹² Navedeno u Eric J. Leed, „Class and Disillusionment in World War I“, *Journal of Modern History*, 50 (December 1978), str. 691.

koji je radio na nacrtu Saveta zaključio je da su neprestani sukobi plod delovanja „nedisciplinovanih radnika“, a ne sindikata. Oni su „hteli da pronađu lek za tu bolest, koja je pre rata teško pogađala industriju, pa tako i englesku politiku“.¹⁰⁸

„Trostruki savez“ rudara, transportnih radnika i železničara formiran tokom proleća i leta 1914, naveo je mnoge da zaključe kako bi, da nije bilo rata, kao kulminacija dotadašnjeg talasa, na jesen bio proglašen generalni štrajk. Ta teza je potpuno brkala zvanične neprijatelje sistema dominacije sa onim pravim.

Istina je da štrajkove svakako nisu pokrenuli sindikalni lideri, arhitekta Saveza, već da su oni u svakom pojedinačnom slučaju izbijali lokalno i divlje. Prema Dž. A. Filipisu, Savez „nije nastao kao ustupak pod pritiskom članstva; naprotiv, bio je smišljen upravo zato da bi kontrolisao i disciplinovao to borbena raspoloženje“. Sindikalni funkcioneri su izgradili novu strukturu iz hitne i neodložne potrebe da obuzdaju, a ne da pomognu delovanje radnika. U povelji je pisalo da će „tri sekcije preduzeti svaki napor radi postizanja efikasne i potpune kontrole nad odgovarajućim telima“.¹⁰⁹

Ako se vratimo na trenutak izbijanja ratnih sukoba, čak i kada su ratne sekire počele da se obrušavaju, „niko nije bio *za* rat, niti je mario da to posebno naglasi, dok je veliki broj ljudi bio odlučno i rečito protiv“, procenio je Kameron.¹¹⁰ Redžinald Paund je sagledao pozadinu takvog ishoda: „Moguće je da je za veliki deo muške populacije rat pre svega došao kao olakšanje od besmislenog rada, tog najvećeg i možda najopasnijeg izvora nezadovoljstva civilizacije XX veka.“¹¹¹

¹⁰⁸ Élie Halévy: *The Era of Tyrannies* (Garden City, N.Y., 1965), str. 106.

¹⁰⁹ G. A. Phillips: „The Triple Industrial Alliance in 1914“, *Economic History Review*, XXIV: 1 (1971), str. 63.

¹¹⁰ Cameron, *op. cit.*, str. 46.

¹¹¹ W. Pound, *op. cit.*, str. 28.

Sadržaj

Uvod	5
Austrougarska	8
Rusija	11
Italija	14
Francuska	17
Sjedinjene Države	21
Promene u kulturi	22
Nemačka	25
Velika Britanija	29
Zaključak	35

zama iz 1912, koji je značajno proširio prava u toj oblasti, naišao je na opštu ravnodušnost.¹⁰⁶

Laburistička partija, glas sindikata i zagovornik delovanja u zakonskim okvirima, na sličan način je ostajala bez odziva u narodu. Njen odbojni birokratski karakter nije budio nikakav entuzijazam, posebno kod mlađih ljudi.

Ali, ti novi, neutoljivi apetiti mogu se jasno uočiti u mnogim najvažnijim radničkim bitkama posle 1910. godine, pre svega u sklonosti ka podmetanju požara, pljačkama i nasilju, ali i ka nelegalnim, nenajavljenim i divljim obustavama rada. Alevi je primetio da su se nemiri „ponekad graničili sa anarhijom“ i zaključio da to nije bila „samo pobuna protiv vlasti kapitala, već i protiv discipline koju su nametali sindikati“¹⁰⁷ – kao da sindikati nisu bili suštinski element vladavine kapitala.

Do 1912, sindikalizam i njegov bliski rođak, socijalističke gilde, privlačili su dosta pažnje. Ali, uzbuđenje koje je vladalo u narodu nije se moglo zadržati u tim okvirima, što nije iznenađenje, ako se ima u vidu da su u njima dominirali sindikalni funkcioneri i strukture koje je bilo teško razlikovati od onih iz drugih industrijskih sindikata.

Ne iznenađuje ni to što je rat ojačao engleske sindikate; ipak, radnici su uspeli da nastave s pobunama, uprkos velikim rizicima. Na primer, tokom celog leta 1916. bilo je mnogo otpora u engleskoj provinciji i duž reke Klajd na severu. Do tada, uprkos nepovoljnom ratnom rasporedu snaga, borbe nisu bile usmerene samo protiv vlasti i poslodavaca nego i protiv sindikalne administracije. Ukazala se potreba za novim oblikom posredovanja i on je pronađen među predstavnicima pogona; taj manevar se pokazao ključnim u obuzdavanju radnika. Vajtlijev Savet, koordinaciono telo koje je sve više naglašavalo značaj sindikata, bio je još jedan izum iz ratnog perioda usmeren protiv autonomije proletera. Parlamentarni komitet

¹⁰⁶ *Ibid.*, str. 436.

¹⁰⁷ *Ibid.*, str. 446, 451.

ljevstvo, ako se još moglo tako zvati, stoji pred ozbiljnom dilemom. Zaista, sve je ukazivalo na mogućnost građanskog rata.“¹⁰⁰

Harold Nikolson je u pozadini sukoba u industriji 1910–1914 i oslobođenog „revolucionarnog duha“ video uzrok opravdane panike u višoj klasi. Taj „iritirajući radnički nemir“, u sprezi sa sukobima unutar vlasti, doveo je zemlju, po njegovom viđenju, „do ivice građanskog rata“.¹⁰¹

Klasne tenzije su očigledno postajale nepodnošljive, „suviše velike da bi se mogle obuzdati postojećim društvenim i svetskim poretkom“. (Artur Mervik¹⁰²) Vilijam Arčer je 1911. procenjivao da će „neka velika katastrofa možda biti neophodna da bi se izgradio novi, održivi svetski društveni poredak“.¹⁰³ U Engleskoj, kao i u drugim zemljama, vrtlog sukoba se kritično proširio četiri godine *pre* rata. „Poziv na građanski rat lebdi na usnama većine mojih najodgovornijih i najtrezvenijih ljudi“, upozoravao je Džordž V učesnike konferencije u Bakingemskoj palati, 21. jula 1914.¹⁰⁴

Uglavnom, kada se pobliže razmotre stavovi koji su se zbijali u društvenu krizu, primećuje se sve masovnije odbacivanje kužnih isparenja cele moderne organizacije posredovanja.

Na primer, najvažnije socijalno pitanje, Zakon o nacionalnom osiguranju iz 1911, samo je pojačalo nezadovoljstvo radničke klase.¹⁰⁵ Upravo taj zakon je računao na jačanje sindikata, pošto su sindikalne birokratije jedine mogle da obezbede funkcionere neophodne za njegovo sprovođenje. To je značilo još veće udaljavanje od radnika, još jače veze između sindikata i vlasti. Zakon o franši-

¹⁰⁰ James Cameron: *1914* (New York, 1959), str. 21.

¹⁰¹ Harold Nicolson: *King George the Fifth* (London, 1952), str. 163.

¹⁰² Arthur Marwick: *The Deluge: British Society and the First World War* (Boston, 1966), str. 10.

¹⁰³ William Archer: *The Great Analysis* (London, 1911), str. 19.

¹⁰⁴ Zara S. Steiner: *Britain and the Origins of the First World War* (New York, 1977), str. 153.

¹⁰⁵ Élie Halévy: *A History of the English People, 1905–1915* (London, 1934), str. 457.

Uvod

Po rečima Jana Patočke, Prvi svetski rat je bio „strahovit, ali, u izvesnom smislu i kosmički događaj“¹ koji je označio prekretnicu u istoriji Zapada i imao daleko najveći uticaj na sve kasnije događaje ovog veka.

Kada je reč o njegovim uzrocima, skoro sve rasprave vodile su se oko stepena odgovornosti različitih vlada, u smislu njihove savezničke pripadnosti (s jedne strane *Trostruka Antanta* Engleske, Francuske i Rusije, a s druge *Trojni savez* Austrougarske, Nemačke i Italije) što je za ishod, tvrdi se, moralo imati svetski rat. Druga fokusna tačka je marksistička teorija imperijalizma, koja se zadovoljava tvrdnjom da je međunarodno rivalstvo u potrazi za novim tržištima i izvorima sirovina neizbežno vodilo u svetski rat. *Unutrašnji uzroci* su privlačili začuđujuće malu pažnju. Čak i kada bi se to dogodilo, ta istraživanja su, u manjoj ili većoj meri, samo promovisala nove predrasude.

Uzroci rata su ovde istraženi u svetlu društvenih pitanja i njihove dinamike; izneta je teza da je naglo uvećanje pretnji upućenih sistemu dominacije bilo *sasečeno* izbijanjem rata, tim najvažnijim kontrarevolucionarnom udarom u modernoj svetskoj istoriji. Ako je avgusta 1914. preokret zapravo bio odložen, jasno je da su uobičajene reference (u ovom slučaju, Deborove) na „duboka društvena previranja pokrenuta Prvim svetskim ratom“² u osnovi pogrešne.

Neki posmatrači su, skoro usput, govorili o prevazi nekontrolisanog i nepredvidljivog nasilja širom predratne Evrope kao o možda najrečitijem znaku dubokog nezadovoljstva unutar jednog nesređenog društva. To se moglo primetiti u najvećim nacijama, ali i u drugim sredinama. Na primer, Alevi je bio iznenađen činjenicom da su generalni štrajkovi u Južnoj Africi i Irskoj 1913. godine „čudno i neočekivano presekli sporove između Engleske i Holandije oko

¹ Jan Patočka: „Wars of the 20th Century and the 20th Century as War“, *Telos* 30, (Winter 1976–1977), str. 116

² Guy Debord: *La Société du spectacle* (Paris, 1967), teza 97.

prekomorskih zemalja, kao i one između protestanata i katolika u Irskoj.³ Berghan je primetio da su Tursku i Austrougarsku „ugrožavali kako socijalni, tako i nacionalistički revolucionarni pokreti“.⁴ Sazonovljeva knjiga *Sećanja: Sudbonosne godine, 1906–1916* govori o iznenadnom izbijanju pobuna u Konstantinopolju, kao i o jermenskim radikalima iz partije *Dašnak* (Dashnaksutyun), za koje je bilo „teško reći“ da li su više protiv Turske ili za dizanje revolucije kod kuće.⁵ A memoari Pjera van Pasena govore o slomu društvenog mira u predratnoj Holandiji: „Zajednicu je ispunio neki novi duh. Pre svega, radnici iz brodogradilišta više se ne vraćaju kući u malim grupama ili sami. Oni sada marširaju... i pevaju, svi do jednog, pevaju dok im se pluća ne raspuknu, toliko glasno da se prozori tresu. Šta se to desilo s tim momcima?“⁶

Umesto analize te rečite pozadine, predstojeći rat je obično bio trivijalizovan fokusiranjem na ubistvo austrijskog nadvojvode Franca Ferdinanda, a karakter i trajanje klanice koja je usledila lažno su prikazani kao iznenađujući ishod. Nijedan od tih pristupa tumačenju uzroka rata ne može da izdrži strožiju analizu događaja.

Naprotiv, srpski militant koji je pucao na habzburškog nadvojvodu nije prosto gurnuo Evropu u rat; to se vidi pre svega po činjenici da je između junskog atentata i avgustovske mobilizacije prošlo šest nedelja. Zeman je o tome pisao: „U svim evropskim prestonicama reakcija na ubistvo habsburškog prestolonaslednika bila je mlaka i graničila se sa ravnodušnošću. Ljudi nisu obraćali mnogo pažnje; na berzi jedva da je zabeležen neki potres.“⁷

Kada je reč o „iznenađenju“ u pogledu dužine i vođenju samog rata, treba naglasiti da je rovovski rat – zaštitni znak Prvog svet-

³ Elie Halevy: *The World Crisis of 1914–1918*, (Oxford, 1930), str. 17

⁴ V. R. Berghahn: *Germany and the Approach of War in 1914* (New York, 1974), str. 14.

⁵ S. A. Sazonov: *Reminiscences: Fateful Years, 1906–1916* (London, 1925), str. 123, 140.

⁶ Pierre van Paasen: *Days of our Years* (New York, 1946), str. 46.

⁷ Z. A. B. Zeman: *The Gentleman Negotiators* (New York, 1971), str. 46.

duhu iznenada su se rasplamsale, tako da je do kraja 1913. od liberalne Engleske ostala samo gomila pepela“.⁹⁵ Memoari Imanuela Šinvela takođe svedoče o tom ubrzavanju vremena: „Nezadovoljstvo masa se širilo; to je bio izraz raspoloženja miliona ljudi, koji su od viktorijanskog perioda industrijske ekspanzije i grandioznog imperijalizma dobili malo ili ništa.“⁹⁶

Bremenito vreme 1914, sa svojim vrenjem i kreativnošću, izgledalo je zrelo za mnogo radikalniji kurs. Ensor je verovao da je neometana usredsređenost na unutrašnja pitanja mogla dovesti do revolucije, posebno zbog „predratnog gubitka ravnoteže u upravljanju unutrašnjim stvarima“.⁹⁷

Društvena i parlamentarna kriza oko pitanja nezavisnosti Irske – da li bi ona trebalo da obuhvati celu zemlju ili treba izuzeti Alster na severu – naglo je proključala u leto 1914. Jug je bio spreman da se bori za ujedinjenu Irsku, lojalnost engleskih trupa se osipala, a R. Dž. Evans je primetio da „se Britanija konačno suočila s činjenicom koliko je slaba i podeljena“.⁹⁸

Kolin Kros je povodom krize oko Irske, ali i sukoba u industriji i nasilja sufražetkinja, pisao: „Da nije bilo evropskog rata u leto 1914, Britanija bi lako utonula... u anarhiju.“ Dok su se irski radnici i seljaci okretali pobuni, podeljena Engleska „nije bila tako blizu građanskog rata još od XVI veka“.⁹⁹

U vreme irske dileme, ceo engleski partijski sistem se tresao iz temelja, najviše zbog razdora u vojsci. Džejms Kameron je rečito opisao taj trenutak: „Sa svih mogućih opskurnih mesta u Britaniji, od brica i sladoledžija, do diplomatskih predstavništava, u evropska ministarstva spoljnih poslova stizala je poruka: Ujedinjeno Kra-

⁹⁵ George Dangerfield: *The Strange Death of Liberal England* (New York, 1961) str. viii.

⁹⁶ Emanuel Shinwell: *I've Lived Through It All* (London, 1973), str. 12.

⁹⁷ R. C. K. Ensor: *England, 1870–1914* (Oxford, 1936), str. 557.

⁹⁸ R. J. Evans: *The Victorian Age*. (London, 1950), str. 46.

⁹⁹ Colin Cross: *The Liberals in Power, 1905–1914* (London, 1963), str. 171.

široj kontinentalne Evrope. Nema nikakve sumnje da je koheziji i integritetu nacionalnih država bio upućen snažan izazov.

Već sam spomenuo krize koje su od 1909. počele da izbijaju, pre svega, u severnoj Africi i na Balkanu. „Međunarodna situacija“ je počela da se sve više podudara sa „unutrašnjim pitanjima“, da bi na kraju dobila kvalitativni dodatak neophodan za prevazilaženje narastajućeg društvenog razdora. Krize iz jula i avgusta 1911, u Agadiru u Maroku, ilustruju taj razvoj. Tokom štrajka mornara i lučkih radnika, obeleženog nezapamćenim nasiljem, posebno u lukama u Liverpulu i Londonu, dolazak nemačke topovnjače *Panter* u Agadir bio je prilika za izražavanje velikog zvaničnog negodovanja. Kada su se štrajku pridružili i železnički radnici, angažovana je vojska i izbile su borbe. Ali, sukob u kući prekinula je uzbuna oko marokanskog pitanja. Od tada su unutrašnji sukobi u industriji i međunarodne krize počeli da se zaoštravaju s jednakim intenzitetom.

Druga sfera sukoba u Engleskoj izvirala je iz stega buržoaskog načina života, što se vidi po čudnoj, fizičkoj žestini koja je pratila borbu za prava žena. Mahnita hrabrost koju su pokazivale feministkinje u periodu od 1910. do 1914 – što je često značilo žestoke sukobe s policijom i podmetanje požara na terenima za kriket, na trkalištima i u hotelskim odmaralištima – svakako je prevazilazila krajnje pitome ciljeve sufražetkinja, što je bio dobar razlog da se taj pokret vidi kao izraz potisnute energije. Prečasni Džozef Bibi je pisao o sufražetkinjama „koje su podmetale požare u našim drvnim crkvama i plemićkim palatama i upadale u umetničke galerije s maljevima i zavrnutih rukava, da bi uništile dragocena umetnička dela“. Pošto je osetio eksplozivnost i narastajuću odlučnost proleterskog gneva, Bibi je 1915. pozdravio „umirujuće“ dejstvo rata na takve strasti.⁹⁴

Predratna edvardijanska epoha je bila vreme prigušenog nasilja. Prema Dendžerfildu, „vatre koje su dugo tinjale u engleskom

⁹⁴ Joseph Bibby: *The War, Its Unseen Cause and Some of its Lessons* (London, 1915), str. 12.

skog rata – bio sve samo ne nov. Pošto je bio primenjen pre punih pedeset godina u američkom Građanskom ratu, na Krimu i u Plevnu (ili Plevna, Bugarska, 1877–1878), kao i u Rusko-japanskom ratu 1904–1905, ne treba da čudi što su ga vojne vlasti predviđale. U šest tomova svog dela *Budućnost rata*, Ivan Bloh je naglašavao rovovsku borbu i totalnost modernog rata; o tom delu se raspravljalo u vladajućim krugovima tokom devedesetih godina XIX veka. Pažljivije istraživanje zapisa iz tog vremena dovodi nas do teze da je rat bio potreban zbog praznjenja nagomilanih tenzija, što je zahtevalo da se njegov oblik i trajanje prilagode potrebi za iskorenjivanjem radikalnih mogućnosti.

L. T. Hobhaus je pisao da su se unutrašnji problemi u Evropi stalno zaoštravali, što je stvorilo opšte osećanje uzbune: „Katastrofa iz 1914. bila je... vrhunac perioda potresa i napetosti.“⁸ Slično tome, Štefan Cvajg je pisao o izbijanju rata: „Ne mogu to da objasnim drugačije, osim tim viškom sile, tragičnom posledicom nagomilane unutrašnje dinamike... koja sada teži nasilnom olakšanju.“⁹ Razmere i uslovi rata morali su biti takvi da potisnu taj izazov užasom i očajem koji su se širili s ratišta i zamračivali um Zapada XX veka.

Iza početnog značaja rata u promovisanju centralizacije i institucija vlasti, mogu se sagledati mnogo krupniji ciljevi. Po Velsovim rečima, „napredovanje... ka većoj sreći i stalnom obogaćivanju života, bilo je nasilno prekinuto i možda potpuno zaustavljeno“.¹⁰ Pre početka četvorogodišnjeg ubijanja, sve je podrhtavalo od iščekivanja i želje za velikom promenom, što ne treba mešati s buržoaskom ideologijom pozitivizma, okoštalom i suvoparnom, koja je takođe bila predmet napada u javnom životu.¹¹

Monotona, jednolična svakodnevica industrijskog društva, kao i njegova sve veća birokratizacija, koju je predvideo Veber, bili su

⁸ L. T. Hobhouse: *The World in Conflict* (London, 1915), str. 15.

⁹ Stefan Zweig: *The World of Yesterday* (New York, 1943), str. 197.

¹⁰ H. G. Wells, *The Salvaging of Civilization* (New York, 1922), str. 1.

¹¹ To opšte viđenje se ponekad spominje, više uzgred, bez daljeg istraživanja ili razvijanja. Dejvid Tompson (David Thomson) je primetio da je „zvaničnim

bolno opipljivi. U isto vreme, pred takvom stvarnošću levičarska ideologija je delovala sve istrošenije. Rat je pružio mogućnost bekstva, kako od svakodnevnog života, tako i od šanse za njegovo prevazilaženje. Do 1914, sve ono što je u marksističkoj viziji moglo biti oslobađajuće bilo je na izdisaju; s ratom je bio zbrisan i anarhizam, koji se do tada, po rečima Lorensa Lafora, „neodoljivo nametao“.¹²

Da bismo istražili opštu unutrašnju krizu i načine na koje je ona bila uspešno skrenuta i poništena Prvim svetskim ratom, pažnju smo usmerili na nekoliko zemalja – idući, iako ne tako strogo, od onih manje razvijenih, do Nemačke i Engleske.

Austrougarska

Čin koji je eliminisao nesuđenog cara Austrougarske sigurno nije bio netipičan: ruski premijer Stolipin je ubijen 1911, španski premijer Kanalehas 1912, a grčki kralj Đorđe I 1913, da navedem samo najpoznatije žrtve. U stvari, bilo je nekoliko pokušaja atentata na članove habzburške kraljevske porodice u godinama neposredno pred rat i makar još jedan na Franca Ferdinanda, pre onog koji je izveden čuvenog letnjeg popodneva 1914. Upadljivo je bilo da je nadvojvoda došao u posetu Sarajevu na godišnjicu Kosovske bitke, nacionalnog praznika nemirne vazalske nacije habsburškog carstva. Slična provokacija bila bi, recimo, poseta nekog člana britanske kraljevske porodice Dablinu na Uskrs 1916. Možda bi u prolazu trebalo napomenuti da je opšta saglasnost o liku iz te i drugih balkanskih drama – o mladom nacionalisti (tačnije, nacionalističkom studentu) – ukazivala na suviše predvidljiv kliše. Valijani je uočio obnavljanje anarhističkih veza i uticaja u Srbiji i Bosni¹³, pri

autoritetima (do 1914) svuda bio upućen izazov koji je pogađao same korene njihove vlasti – izazov masovne zgađenosti neumoljivom disciplinom industrijske urbane civilizacije.“ Thompson, *Europe since Napoleon* (New York, 1962), str. 505.

¹² Laurence Lafore: *The Long Fuse: An Interpretation of the Origins of World War I* (Philadelphia, 1965), str. 15.

¹³ Leo Valiani: *The End of Austria-Hungary* (New York, 1973).

svedok uspona fašizma u Nemačkoj i dobro znam da su mnogi mladi ljudi tog vremena prihvatili fašizam iz iskrenog gađenja prema kapitalističkom sistemu.“⁸⁹

Ako se za trenutak vratimo u period neposredno pred rat, primećujemo da je 1914. zaista vladala iskrena „zgađenost“. Ona je delimično izvirala iz nihilističkog nezadovoljstva prisutnog kod mnogih ljudi iz vladajuće klase. Hana Arent je, uglavnom među onima koji su delili ideologiju i standarde buržoazije, primetila opštu želju da „vide ruševine celog tog sveta lažne sigurnosti, lažne kulture i lažnog života“.⁹⁰ Ernst Jinger je sa ushićenjem izražavao nadu da će sve do čega je elita toliko držala, cela kultura i tekstura života, nestati „u oluji čelika“.⁹¹

Na kraju, kada je odluka konačno pala, javilo se izvesno olakšanje. Rat je opustio nerve napete tokom dugih nedelja iščekivanja, da bi onda, očekivano, zavladao konfuzija i očaj.⁹²

U dnevniku Rudolfa Bindunga, mladog konjičkog oficira, već u oktobru 1914. nailazimo na doslovno celu lekciju rata: „Beskrajna sramota čovečanstva... Sve postaje besmisleno, čisto ludilo, užasna neslana šala naroda i njihovih istorija... To je bio kraj svih srećnih svršetaka, kako u životu, tako i u umetnosti.“⁹³

Velika Britanija

Nikada pre i u tolikoj meri kao u Engleskoj, neka vlast – ekonomska, politička, administrativna, vojna – nije dostigla tako visok stepen stabilnosti. Ipak, upravo na tom vrhuncu njena stvarna slabost je počela da se otkriva u sudaru s nesputanom i nepredvidljivom masovnom opozicijom, koja se pojavila u Engleskoj, kao i

⁸⁹ Theo Pinkus, ed.: *Conversations with Lukacs* (Cambridge, 1975), str. 148.

⁹⁰ Hannah Arendt: *Totalitarianism* (New York, 1968), str. 26.

⁹¹ Navedeno u Arendt, *Ibid.*

⁹² Hannah Hafkesbrink: *Unknown Germany: An Inner Chronicle* (New Haven, 1948), str. 30-32.

⁹³ Reginald Pound: *The Lost Generation* (New York, 1964), str. 73.

sabotaži.⁸⁵ Oslanjajući se na socijalističku tradiciju pravdanja rata naprednih sila protiv onih manje razvijenih, kao na nešto progresivno, „opozicija“ i vlada su se složili da bi neprijateljski stav prema ruskom carizmu bio efikasan transparent za javnost.

Dok su kovali planove za očuvanje partijske mašinerije, socijaldemokrate su 4. avgusta 1914. jednoglasno podržali ratne kredite i u isti mah izdali saopštenje u kojem su naglasili kako imperijalizam neminovno podstiče rat i izričito odbacili svaku odgovornost za njega. Robert Luker je s pravom u tome video „duboko političko i moralno srozavanje... takvih razmera da je to daleko prevazilazilo zločine pojedinačnih lidera ili partija“.⁸⁶

Početak 1915. Roza Luksemburg je pisala da je „taj kolaps bio bez presedana u celoj dosadašnjoj istoriji“.⁸⁷ Ali, treba imati u vidu da je ona podržavala rat (što je opravdala neprijateljstvom prema autokratskoj Rusiji) doslovno godinama, sve dok javno mnjenje nije postalo većinski antiratno. Slično tome, nije bila među vođama ustanka iz novembra 1918, koji ju je oslobodio iz zatvora ili pobune Spartakovaca, koju je nevoljno podržala. Socijaldemokrate i sindikati su zajedno s vojskom delili odgovornost za podnošenje svih ratnih napora. Njihova policijska uloga je najviše dolazila do izražaja u pokušajima da se sve bezbednosne mere vojnih vlasti zaogrnu sve bleđom austom „socijalizma“, radi sprečavanja narodnog ustanka. Roza Luksemburg je 1916. pisala kako je „rat desetkovao rezultate četrdesetogodišnjeg delovanja evropskog socijalizma“⁸⁸; ali, prava istina je da je rat te rezultate pokazao. I kao da im ta uloga u pokretanju i odbrani ratnog procesa nije bila dovoljna, socijaldemokrate su, kao delotvorni činilac državne vlasti koji je uspeo da preživi rat, u krvi ugušili sve neuspele posleratne pobune. To je, naravno, snažno utrlo put novim užasima. Lukač je pisao: „Bio sam

⁸⁵ James Joll: *The Second International* (New York, 1956), str. 166-167,

⁸⁶ Robert Looker, ed.: *Rosa Luxemburg: Selected Political Writings* (New York, 1972), str. 40.

⁸⁷ *Ibid.*, str. 197.

⁸⁸ *Ibid.*, str. 222.

čemu je danas jasno da ubistvo Franca Ferdinanda nije bilo isključivo nacionalistički motivisano. Ali, za rat je uvek bio potreban dobar izgovor, naročito kada su neprijatelji države njeni sopstveni građani; sarajevski odmetnik je bio kao stvoren za potrebe uzdrmanog režima.

Latifundijski sistem feudalnog raspolaganja zemljom, u kombinaciji s čisto zelenaškim oblikom kapitalizma, bili su povod za vrlo snažnu revolucionarnu dinamiku koja je prevagnula nad nacionalističko-separatističkim težnjama prisutnim u višejezičnoj imperiji. U drevnoj prestonici je zavladała dekadentna klonulost, kao odraz posustale vladavine; lajtmotiv bezbrojnih dela bila je čudna atmosfera koja je vladala u Beču, osećanje da „nečemu očigledno dolazi kraj“. Hofmanstalova Elektra jadikuje, „Može li se istruliti, za života, kao gnusna lešina?“ (Hugo von Hofmannsthal, *Elektra*, 1903; zapravo Klitemestrine reči, iz istog komada: „Kann man denn vergehn, lebend, wie ein faules Aas?“; *prim. prev.*). Njegov zapanjujući komad, sa svojom vizijom propasti, savršen je artefakt carskog Beča. Tačnije, drama je bila više nego prikladna metafora za Evropu u celini, jer je izražavala opsesivnu potrebu za krvoprolićem izazvanu strahom od smrti.

Prema Normanu Stounu, „zvanični krugovi u Austrougarskoj su procenjivali da je opšti evropski sukob njihova jedina alternativa građanskom ratu“.¹⁴ Zato je ultimatum upućen Srbiji, posle ubistva Franca Ferdinanda, bio samo izgovor za rat s Rusijom i taj opšti sukob. Srbiji je bio objavljen rat, što je izazvalo uključivanje Rusije, uprkos tome što je ultimatum bio prihvaćen; prema tome, kapitulacija Srbije, koja se u Beču uzdizala kao „blistava diplomatska pobjeda“, nije značila ništa. Ogromna težina austrijskih unutrašnjih problema zahtevala je rat i mnogo šire oslanjanje na njenu najistureniju školu građanskih vrlina, habzburšku vojsku.

Od kritičnog značaja za uspeh te taktike bila je organizaciona hegemonija masovnih marksističkih partija nad radničkom klasom.

¹⁴ Norman Stone: „Hungary and the Crisis of 1914“, in Laqueur and Mosse,

Socijaldemokratska partija Austrije, najizopačenija frakcija evropske levice, zapravo je bila posvećena očuvanju monarhije i njenoj reorganizaciji na federalističkim osnovama.¹⁵

Odmah po izbijanju sukoba, rat je bio predstavljen kao nužna odbrana od pretećeg istočnog čudovišta, Rusije. Naravno, leвица je u parlamentu glasala za rat i odmah donela ratne mere protiv obustava rada i drugih oblika neposlušnosti. Iako su neki Česi položili oružje kada im je bilo naređeno da ga okrenu protiv Rusa, neprijateljstva su izbila bez većeg otpora.¹⁶ Ali, kao što napominje Artur Mej (Arthur May), „ozlojeđenost i nezadovoljstvo među trupama“ počeli su da se šire svega nekoliko meseci posle „ozbiljnog rasplamsavanja“ ratnih sukoba.¹⁷

Pobune zbog oskudice u hrani bile su uobičajene. Tokom 1915. i do kraja 1916. proširile su se do srca Beča. Profesor Jozef Redlih je u svoj dnevnik zapisao da je stanovništvo delovalo zadovoljno kada je u oktobru 1916. jedan odmetnuti socijalista ubio premijera Šturka (Karl Stürgkh). U međuvremenu, Socijaldemokratska partija je bila potpuno posvećena „saradnji svih klasa“ i organizovanju velikog broja mirovnih skupova – ali, ne antiratnih, nego usmerenih na odvracanje masa od narušavanja „mira u kući“.¹⁸

S narodom koji se iscrpljivao i krvario tokom četiri godine apokalipse, vlast je bila sačuvana i posle kolapsa imperije, zahvaljujući njenim preostalim službenicima. Socijaldemokrate su nastavile da igraju glavnu ulogu, zajedno s jednako antirevolucionarnim demo-

eds., 1914: *The Coming of the First World War* (New York, 1970), str. 147.

¹⁵ Peter F. Sugar: „The Nature of the Non-Germanic Societies under Hapsburg Rule“, *Slavic Review*, XI: I (March 1963), str. 29.

¹⁶ Edward Crankshaw: *The Fall of the House of Hapsburg* (London, 1963), str. 448.

¹⁷ Arthur J. May: *The Hapsburg Monarchy, 1867–1914* (New York, 1968), str. 492.

¹⁸ Bottomore and Goode, eds.: *Austro-Marxism* (Oxford, 1978), str. 132: Marksistički vođa Maks Adler (Max Adler) je u „Ideologiji rata“ (*The Ideology of the War*, 1915) upozoravao da „klasni stav proletarijata nikako ne umanjuje njegovu dužnost i prirodnu sklonost ka odbrani otadžbine“.

kretaru Rajzleru žali zbog sklonosti vladajuće klase da „preterano brine zbog svake promene javnog mnjenja“, svoju ratnu politiku je objasnio kao neophodno „okretanje mračnoj i najtežoj dužnosti“.⁸¹

U isto vreme, bilo je prilično jasno da ta narastajuća kriza, koja je zahtevala rat kao sredstvo za smirivanje, nije bila plod delovanja levice. Bezidejnost socijaldemokrata i njihovog milionskog sledbeništva bila je očigledna. D. A. Smart je 1913. pisao o „snažnom osećanju stagnacije u partiji“⁸²; Špengler je u uvodu za svoju knjigu *Propast Zapada* uporedo govorio o dolazećem svetskom ratu i „velikoj krizi... socijalizma“. Prema tome, uopšte nije neosnovano tvrditi da su vladajući krugovi strahovali od sloma svojih pouzdanih protivnika – sigurno ne od same partije ili sindikata – posebno kada se ima u vidu pojava nekontrolisanog radničkog pokreta.

Gnev u industriji, na primer, u brodogradilištima, bio je u silovitom usponu i često se direktno sukobljavao sa sindikatima. Otuđivanje sindikalnog članstva, koje je obeležilo poslednju fazu rata, postajalo je sve izraženije: lokalne grupe iz industrija tekstila, boja i metala počele su da se odvajaju od centralne konfederacije.⁸³

Socijaldemokratska partija, funkcija sindikata, bila je verna sluskinja države. Njena podrška vladinom poreskom zakonu omogućila je ratnu alternativu, što je među proleterima moglo da izazove samo cinične komentare. Ostin Harison je 1914. to izrazio na poseban način: „Svakakvi ljudi su glasali za socijaliste; na primer, nemački bankari.“⁸⁴ Sklonost radnika ka „iznenadnim, neorganizovanim“ štrajkovima, koja je zbunjivala mnoge komentatore, naglašava tu kontradikciju, ali i njen preteći karakter.

Tokom jula, nekoliko partijskih vođa se srelo sa Betmanom Holvegom da bi preko njega uverili pruskog Državnog ministra u podaničku lojalnost levice: „Neće biti govora o generalnom štrajku ili

⁸¹ Gordon Craig: *Germany, 1866-1945* (New York, 1978), str. 337.

⁸² D. A. Smart: *Pannekoek and Gorter's Marxism* (New York, 1977), str. 20.

⁸³ *Ibid.*, str. 21.

⁸⁴ Austin Harrison: *The Kaiser's War* (London, 1914), str. 197

za tri godine, ako se ovo stanje nastavi, Nemačku zadesiti rat ili revolucija.“⁷⁶

Krajem 1913. i početkom 1914. arogantno ponašanje nemačkih oficira prema civilima u Alzasu dovelo je do „incidenta u Cabernu (Zabern, Saverne“, koji je, po rečima Kerolajn Plejn, izazvao „opšte zgražavanje“. ⁷⁷ Veliko negodovanje javnosti je dovelo do toga da Rajhstag, iako donekle mlako, sa 293 naspram 54 glasa donese rezoluciju o nepoverenju (kancelaru fon Betmanu Holvegu, iako je ovaj nije prihvatio; *prim. prev.*). Džejms Džerard je u tome video upozorenje vlastima i pisao kako je izgledalo da su Nemci „skoro bili spremni da se sami razoružaju“. ⁷⁸

Prema Džonu Filinu, trvenja u Cabernu su samo doprinela produblivanju unutrašnjeg razdora, koji je praktično već paralizovao celu zemlju. „Duh otpora prema proizvoljnom ponašanju vlasti postajao je sve snažniji“. ⁷⁹ U tom kontekstu, pobuna mornara s broda S. S. *Vaterland* u Ohafenu, u proleće 1914, nosila je sličnu poruku. Odlučna i spontana akcija 1300 mornara dovela je do hitnog i bezuslovnog prihvatanja svih njihovih zahteva, što je podsetilo na pobunu u brazilskoj mornarici krajem 1910. godine.

Artur Rozenberg je političke i socijalne tenzije u Nemačkoj opisao kao „tipične za predrevolucionarni period“ i zaključio da bi bez rata iz 1914. „sukob između carske vlade i većine nemačkog naroda nastavio da se zaoštrava do tačke u kojoj bi nastala revolucionarna situacija“. ⁸⁰ Kancelar Betman Holveg se uoči rata žalio na nedostatak nacionalističkog žara u zemlji i jadikovao zbog „opadanja vrednosti“ i „duhovnog srozavanja“. Nastavljajući da se svom se-

⁷⁶ *Ibid.*, str. 102.

⁷⁷ Playne, *op. cit.*, str. 88.

⁷⁸ James Gerard: *My Four Years in Germany* (New York, 1917), str. 75. Džerard je u reakciji javnosti na incident u Cabernu gledao kao na „možda presudni faktor koji je zagovornike starog nemačkog vojnog sistema naveo da se opredele za evropski rat“ (str. 91).

⁷⁹ John T. Flynn: *As We Go Marching* (New York, 1973), str. 81.

⁸⁰ Arthur Rosenberg: *Imperial Germany* (New York, 1970), str. 58.

hrišćanima. Vladali su Austrijom narednih 15 godina, na način koji je po mnogo čemu podsećao na Vajmarsku republiku, taj posleratni uvod u nemački nacionalsocijalizam. U Mađarskoj je posle šest meseci socijaldemokratske vladavine usledio birokratsko-totalitarni pokušaj Bele Kuna i njegove Mađarske Sovjetske Republike (s Lukačem kao komesarom za kulturu); četiri meseca tog lenjinističkog neuspeha bila su dovoljna za dolazak Hortijevog režima i 25 godina reakcije.

U slučaju Rusije, rat nije sprečio izbijanje revolucije, ali mamutske razmere njegovog pustošenja diktirale su trenutnu deformaciju te revolucije – pobedu boljševičkog projekta. Klasna struktura ruskog društva pod vlašću Romanova bila je suviše nagrižena da bi izbegla propast; Zeman je pisao o „zapanjujućoj lakoći kolapsa ruske dinastije“. ¹⁹ Ali, neviđena destrukcija i patnje miliona boraca i civila sami po sebi su onemogućili celovitu i vitalnu revoluciju.

Austrougarska objava rata maloj, slovenskoj Srbiji pružila je Kremlju šansu za jedva uspešni početni odgovor i opšti poziv na oružje; panslavizam, a ne carizam, bio je poslednji ratni akord koji je režim osuđen na propast mogao uspešno da izvede. Rat Rusije s Japanom bio je očigledan pokušaj preusmeravanja unutrašnjih previranja u mirnije, patriotske kanale; poraz je pokrenuo revoluciju iz 1905. Godine 1914, samo je pobednički rat mogao oživeti neku nadu u održavanje *status quo*. Da je rat bio odložen „samo još neko vreme“, pisao je nemački princ fon Bulov, „u Rusiji bi izbila revolucija, za koju su svi uslovi postojali još od smrti Aleksandra III, 1894. godine“. ²⁰

Rusija

Od 1909, razni međunarodni incidenti i krize, uglavnom u severnoj Africi i na Balkanu, redovno su izbijali i skretali pažnju evrop-

¹⁹ Zeman, *op. cit.*, str. 146.

²⁰ Hans von Bulow: *Memoirs of Prince, von Bulow*, Vol. 3, (London, 1932), str.

skih naroda s rastuće društvene krize. Širom Evrope, vlasti su u tom periodu neposredno pre rat svuda bile u defanzivi. Rusija nije bila izuzetak: od 1909, ako ne i ranije, slabljenje države bilo je upadljiva konstanta. Do tada su sećanja na represiju posle 1905. već bila izbledela, tako da je, prema Tejloru, „raspoloženje fabričkih radnika ponovo postalo revolucionarno“. ²¹ Nezadovoljstvo je raslo sve brže i zbog reakcionarnih mera režima posle ubistva Stolipina 1911. Kada je radnike iz rudnika zlata u Leni napala vojska, taj divljački čin ne samo da nije zastrašio potlačene, nego je širom Rusije pokrenuo novi talas radničkih pobuna. ²² U poslednje dve predratne godine, krivulja društvenih nemira je samo rasla; sve je govorilo da bi samo još jedna godina mira sigurno donela nove i još ozbiljnije nemire.

Edmund Vilson je primetio da je „1913. i 1914. usledio talas štrajkova veći čak i od onog iz 1905“. Do proleća i početka leta 1914, pokret, koji su posebno snažno inicirali radnici na naftinim poljima u Bakuu i fabričke radnice iz Petrograda, „ponovo je doveo proletarijat na barikade“. ²³ Kao što je to jezgrovito izrazio Arno Majer, „u prvih sedam meseci 1914, nemiri u industriji, uglavnom politički motivisani, dostigli su nezapamćen intenzitet“. ²⁴ Prema tome, kada je u avgustu zagrmelo oružje, to je označilo početak nečega što je bilo sve samo ne neizbežno.

Rat za spas potlačenog i ugroženog Slovenstva, pokrenut s velikim entuzijazmom, uskoro je počeo da posrće. Meriel Bjukenon je u biografiji svog oca, britanskog ambasadora u Rusiji, sa žaljenjem primetila „kako je kratkotrajan i slabašan bio taj duh posvećenosti i samopožrtvovanja, koji su brzo smenili očaj, nestrpljenje, klo-

148.

²¹ Edmund Taylor: *The Fall of the Dynasties* (Garden City, N.Y., 1963), str. 243.

²² Edward Crankshaw: *The Shadow of the Winter Palace* (London, 1976), str. 452-453.

²³ Edmund Wilson: *To The Finland Station* (Garden City, N.Y., 1953), str. 453

²⁴ Arno Mayer: „Domestic Causes of the First World War“, Brody and Wright, eds., *Elements of Political Change* (New York, 1967), str. 207.

industrijskom svetu, koji je baš tada dostizao nove vrhunce“, pisao je Hilton Kramer. ⁷²

Rat je brutalno sasekao težnje i nevinost revolucionarnih umetnika. Posle svega, gorki ekspresionizam Georga Grosa i Ota Diksa izražavao je šok i razočarenje, kao i Dalijevi nadrealistički košmari. Književnost je drugi primer, sa istim ishodom: Eliot, Džojns, Paund, Jejts i mnogi drugi, bez izuzetka, javljaju se kao proroci raspadanja i smrti.

Nemačka

Bizmarkova autoritarna socijalna država je tokom nekoliko decenija, do pred sam rat, dospela u stanje koje je bilo daleko od stabilnog. Dve godine sudskih procesa, povodom skandala Eulenburg iz 1907, razotkrile su intrige, ucene i iskvarenost koji su vladali u najbližem Kajzerovom okruženju, što je značajno narušilo ugled države. Hamburški kapitalista Balin je 1908. pred vladom govorio o „narastajućoj unutrašnjoj krizi“, nadajući se da će smanjivanje poreza doprineti njenom ublažavanju. ⁷³ Ratna alternativa je predložena već u martu 1909: šef vojnog kabineta Linker je smatrao da je „spoljni konflikt poželjan“ zato što bi to skrenulo pažnju nacije sa „unutrašnjih teškoća“. ⁷⁴

Princ fon Bulov se prisećao „opšteg gundanja“ i to sažeo na sledeći način: „Ako se u Bizmarkovo vreme govorilo o 'zgađenosti carstvom', danas se govori o 'zgađenosti vladom' – što svakog dana ima sve više osnova.“ ⁷⁵ Još zloslutnije, ali i preciznije je sledeće mišljenje koje je stiglo iz najviših krugova, takođe iz njegovih memoara: „Krajem 1912. do mene su stigli glasovi iz Dizeldorfa da je Kirdof, jedan od najvećih rajnskih industrijalaca... rekao da će

⁷² Hilton Kramer: „German Expressionism“, *San Francisco Examiner-Chronicle*, October 12, 1980.

⁷³ Berghahn, *op. cit.*, str. 78.

⁷⁴ *Ibid.*, str. 81.

⁷⁵ von Bulow, *op. cit.*, str. 103.

mer, forma manifesta i njihov zapaljivi ton). Prema R. V. Flintu, „U posleratnoj dadi, futuristički entuzijazam je bio pacifikovan, introvertiran i sveden na ironiju.“⁶⁶

Šatak skreće pažnju na „raspadajući društveni poredak“ i „sportsko grubijanstvo proletera“ nadahnuto avangardom.⁶⁷ Linija uticaja i energije je verovatno išla obrnutim smerom, ali veza je dobro uočena.

U romanu H. Dž. Velsa *Džoun i Piter* (Joan and Peter, 1918), mlada generacija radničke klase je opisana kao „zgađena opštim mrtvilom i licemerjem.“⁶⁸ Pitanje koje je Pol Riker postavio više od pedeset godina kasnije, „da li u današnjim kulturnim previranjima ima nečeg što odgovara suštinskom nezadovoljstvu u sferi rada?“⁶⁹ savršeno se uklapa i u taj raniji period. Nezadovoljstvu radom odgovaralo je tehnološko ubrzanje iz perioda 1914–1918. „Napad na osobenost“, u pravcu potpune standardizacije oruđa i zadataka, s ratom je dobio konačni, ključni podsticaj.⁷⁰ „Doba pune mehanizacije 1918–1939“,⁷¹ da pozajmim frazu Zigrfrida Gidiona, počinje tada.

Ako se vratimo na kulturu, revolucija umetničkih formi jasno je ukazivala na društvenu krizu – nije bila reč samo o pobuni protiv formalnih pravila.

Nemački ekspresionizam, vrhunac predratnog kulturnog revolta, nije težio samo napadu na konvencije već i izgradnji „utopijskog poretka ili možda pometnje, ali koja bi bila slobodnija i više obogaćivala život nego bilo šta od onoga što se moglo naći u razvijenom

⁶⁶ R. W. Flint, ed.: *Marinetti* (New York, 1972), str. 14.

⁶⁷ Shattuck, *op. cit.*, str. 353.

⁶⁸ Carolyn E. Playne: *The Neuroses of Nations* (London, 1925), str. 49.

⁶⁹ Paul Ricoeur: *History and Truth* (Evanston, 1965), str. 213.

⁷⁰ David Landes: *The Unbound Prometheus* (London, 1969), str. 316.

⁷¹ Siegfried Giedion: *Mechanization Takes Command* (New York, 1969), str.

nulost i nezadovoljstvo“.²⁵ Često je navođena i žalopojka državnih ministara iz sredine 1915: „Jadna Rusija! Čak se i njena vojska, koja je nekada tresla svet grmljavinom svojih pobeda... sada sastoji samo od kukavica i dezertera!“²⁶ S masovnim štrajkovima iz januara i februara 1916. građanski mir je bio nepovratno slomljen.

Anarhistički talas se brzo proširio tokom rata i trajao neko vreme, uprkos opštem iscrpljivanju u džinovskom krvoproliću i razočaranju zbog Kropotkinovog proratnog stava. To konformiranje s državnom vlašću, koje je po širokom mišljenju smatrano za izdaju načela, zapravo je bilo stav većine ruskih anarhističkih ideologa, posebno onih iz Moskve.²⁷ Kapitulacija vrha vodila je ka velikom uspehu sindikalizma među antiautoritarcima, jer to bila „praktičnija“, manje „utopijska“ ideologija. Još jedan momenat koji je oslabio radikalnu perspektivu.

Kropotkin je, kao i Rudolf Roker, rat objašnjavao konkurencijom oko tržišta i kolonija, ignorišući, zajedno s marksistima, drastičnu unutrašnju dinamiku u korist eksterne, mehanicističke etiologije. Njegovi neumorni pozivi trupama Antante da pobiju što više svojih protivnika iz redova Centralnih sila, podsećaju na Marksa i Engelsa, za koje ste uvek mogli biti sigurni da će u nekom ratu uvek podržati onu „progresivniju“ državu.

Kolaps vladavine Romanovih u martu 1917. pokazao je da duhovna iscrpljenost proletarijata još nije bila tolika da bi jednoj uveliko prevaziđenoj dinastiji dala još malo vremena. Lenjin, koji je bio zatečen svakim revolucionarnim ustankom u Rusiji,²⁸ mogao je sredinom 1917. proceniti da će raspad privremene vlade uskoro biti stvarnost. Njegova pobeda u toj iskrivljenoj dimenziji i kasniji uspeh boljševičke kontrarevolucije suviše su poznata priča da bismo je ovde detaljno razmatrali.

²⁵ Meriel Buchanan: *Diplomacy and Foreign Courts* (London, 1925), str. 169.

²⁶ Leon Trotsky: *The Russian Revolution* (Garden City, N.Y., 1959), str. 17.

²⁷ Paul Avrich: *The Russian Anarchists* (New York, 1978), str. 118-119.

²⁸ Zeman, *op. cit.*, str. 10.

Italija

Italija, uzburkana još od devedesetih godina XIX i prve decenije XX veka, dočekala je predratne godine u velikoj neizvesnosti. Propaganda u prilog osvajanja i ekspanzije nije uspjela da skrene pažnju potlačenih klasa sa suštinskih pitanja; na izborima 1913. samo je troje nacionalista ušlo u parlament.²⁹

Nekoliko meseci pred rat izbili su štrajkovi i pobune širokih razmera, koji su početkom leta kulminirali Crvenom nedeljom. Tokom demonstracija anarhista i republikanaca, u gradovima duž jadranske obale došlo je do nasilja; tokom tih nedelju dana 1914. nemiri su se brzo proširili u generalni štrajk i pobune u seoskim područjima. K. L. Karsten je opisao neke detalje: „U Romanji i Markeu, u centralnoj Italiji, izbili su nasilni, revolucionarni ustanci. U mnogim manjim gradovima proglašene su republike, a na gradskoj većnici u Bolonji istaknuta je crvena zastava. Policajci su bili razoružani; mnoge kasarne su bile pod opsadom.“³⁰

Stanovništvo je, u manirima i metodama, pokazivalo anarhističko, autonomističko raspoloženje, koje je našlo odraz u antiratnom stavu cele levice. U tom trenutku, sindikalističko otkriće mita o naciji izgledalo je beskrajno daleko; niko nije mogao, na osnovu nekih praktičnih pokazatelja, predvideti da će se nacionalistički sindikalizam pojaviti samo godinu dana kasnije. Preovlađujući stav o neutralnosti je otkazao savezništvo Italije sa Austrougarskom i Nemačkom, a rat je izgledao kao suviše rizično sredstvo za izbegavanje onog klasnog – makar neko vreme.

Do proleća 1915. sve velike evropske nacije bile su u ratu već pola godine, sa Italijom koja se, uprkos opštem otporu, brzo približavala ambisu. Prijatelj fon Bulova je maja te godine pisao „kako mu je (italijanski) ministar unutrašnjih poslova rekao da na plebiscitu rat ne bi prošao“.³¹ Zeman je, takođe maja 1915, primetio da je „Rim do-

²⁹ F.L. Carsten: *The Rise of Fascism* (Berkeley, 1971), str. 20

³⁰ *Ibid.*, str. 45.

³¹ von Bulow, *op. cit.*, str. 254

tuk, bio „samo džinovska lakrdija nekolicine hašišara, revolveraša i poluizgladnelih žitelja Monmartra“.⁶²

Nihilistički anarhizam Alfreda Žarija, naročito iz njegovih komada o Ibiju,⁶³ napravio je od njega jednočlani razbijački vod skoro dve decenije pre pojave dade. Sa Apolinerom, u poeziji, posebno Francuskoj, jasno se uočavaju nova sloboda i težnje. Ipak, sam Apoliner se može uzeti kao umetničko-istorijska metafora: pošto je između 1912. i 1914. dostigao svoj vrhunac, prijavio se kao dobrovoljac 1914. i bio ranjen 1916. Njegova strast i spontanost su isparili pred naletom patriotizma i osećajem za umetničku disciplinu; umro je od posledica ranjavanja u glavu poslednjeg meseca rata, u novembru 1918. Apoliner neodoljivo podseća na lik Džeka iz Hemingvejevog romana *Sunce se ponovo rađa*, koji je tek u ratu postao muškarac.

Neposredno pred rat, grupa mladih šahista, kasnije nazvana „hipermoderna škola“, drastično je izmenila način i pravila igre, što je najdirektnije izrazio Đula Brejer: „Posle 1. P-K4, igra Belog zapada u agoniju“.⁶⁴ Ovaj ezoterični primer samo naglašava činjenicu da je u celoj kulturi, u svim oblastima, zavladao najsmelijih duh, koji je napadao sva ograničenja. „(U deceniji pre 1914) bilo je ostvareno više slobode, otvorenosti i spontanosti nego u prethodnih sto godina“, napisao je Štefan Cvajg u jednom osvrtu na to doba.⁶⁵

Rat je na najstrašnji način presekao to napredovanje. Prvi ratni poklič dade iz 1916. zapravo je označio njegov kraj, a modernistički pokret iz dvadesetih delovao je kao drama smišljena, posvećena i razvijena u predratnim godinama.

Neki aspekti futurizma, oni najviše antiburžoaski i bez izuzetka predratni, najavili su dadu kako sadržajno, tako i stilski (na pri-

⁶² Roger Shattuck: *The Banquet Years: The Origins of the Avant Garde in France, 1885 to World War I* (New York, 1967), str. 283.

⁶³ *Ibid.*, str. 279. Alfred Jarry (1873–1907), *Ubu Roi* (Kralj Ibi, 1896), *Ubu cocu* (Ibi rogonja, 1898), *Ubu enchainé* (Okovani Ibi, 1900).

⁶⁴ Harry Golumbek: *The Game of Chess* (London, 1954), str. 222.

⁶⁵ Zweig, *op. cit.*, str. 195.

je zaključio da je učešće Sjedinjenih Država „moglo biti posledica samo ogromnog pritiska reklamne i ukupne propagande na ljudsku psihu“.⁵⁷

Zeman citira jednog nimalo atipičnog, iako anonimnog istoričara: „Još uvek ne znamo – ili makar ništa bitno – zašto je Vilson doneo sudbinsku odluku o ulasku Sjedinjenih Država u Prvi svetski rat“.⁵⁸ Džon Hajem pruža prihvatljiv, iako suviše blag odgovor: „Možda je energično insistiranje na američkim pravima... trebalo da potisne gubljenje inicijative u sukobima oko unutrašnjih pitanja“.⁵⁹

Promene u kulturi

Pre nego što razmotrimo situaciju u dve najrazvijenije zemlje, Nemačkoj i Engleskoj, nešto od dubine predratnog previranja – ali i njegove pacifikacije – možemo sagledati i kroz kratki osvrt na promene u kulturi.

Stravinski, čije je *Posvećenje proleća* bilo pravi izraz očekivanja novog doba, podseća da je nova muzika bila izrazito nadnacionalna, kako u kompoziciji, tako i po prijemu.⁶⁰ Tačnije, između 1910. i 1914. nacionalizam se povlačio iz muzike, kao i iz drugih oblasti. U slikarstvu, pokret ka čistoj apstrakciji se pojavio istovremeno i nezavisno u nekoliko zemalja, u tih pet godina pre izbivanja rata.⁶¹ Kubizam, sa svojim hitnim preispitivanjem stvarnosti, bio je najvažniji i ubedljivo najsmelij element moderne škole – uprkos čestim, ali i zabavnim optužbama da je, kako je to preneo Rodžer Ša-

⁵⁷ Jacques Ellul: *The Technological Society* (New York, 1967; *La Technique ou l'Enjeu du siècle*, 1954), str. 365-366.

⁵⁸ Zeman, *op.cit.*, str. 162.

⁵⁹ John Higham: *Strangers in the Land* (New York, 1968), str. 195.

⁶⁰ Hale, *op. cit.*, str. 163.

⁶¹ *Ibid.*, str. 153

šo do ivice građanskog rata“.³² U igru su ubačeni spoljni elementi, s plaćenim demonstrantima i proratnim skupovima nasuprot onim neutralističkim, koji nisu imali nikakvu policijsku zaštitu, pri čemu su bili i na udaru žestoke proratne štampe. Procene Renela Roda i drugih koji su tvrdili kako su primetili spontani ratni entuzijizam, bile su umnogome pogrešne.

Sredinom maja torinski radnici su proglasili generalni štrajk, a Socijalistička partija je razmatrala svoj stav o naizgled neposrednom ulasku Italije u rat. „Sve fabrike su bile zatvorene, a sve javne službe potpuno paralisane. Štrajk je bio totalni, među svim kategorijama radnika“, pisao je Mario Montanja u svojim memoarima, koje navodi Džon Kamet. On zatim nastavlja: „Svekoliko gradska radnička sila okupila se ispred Radne komore i onda, bez pozivanja govornika, krenula u spori marš prema Prefekturi da bi protestovala protiv rata“.³³ Usledile su borbe, ali štrajk se završio 19. maja, usled izolovanosti i demoralizacije izazvanih odbijanjem Partije da podrži tu nezavisnu inicijativu. U međuvremenu, „revolucionarni“ sindikalisti su istupili kao prva frakcija italijanske levice koja je podržala ulazak rat, s tvrdnjom da se ne sme dozvoliti da reakcionarna Austrija pobedi progresivnu Francusku. Italija je ušla u rat 23. maja 1915.

Musolinijev radikalno desni zaokret, na vrhuncu te krize, bio je izraz snažne frustracije izazvane pasivnošću i izdajama levice. Čak je i mladi Gramši imao prolazne simpatije za Musolinijev novi proratni stav i njegovu zgađenost pasivnošću koja se nametala proletarijatu.³⁴ Opoziciona ideologija i njeni vodeći zagovornici počeli da se odriču pokreta, što je samo utrlo put još nazadnijim metodama

³² Zeman, *op. cit.*, str. 10.

³³ John M. Cammett: *Antonio Gramsci and the Origins of Italian Communism* (Stanford, 1967), str. 36.

³⁴ Gramši je taj stav izrazio u svom prvom javno publikovanom članku, oktobra 1914 („Neutralità attiva ed operante“; *prim. prev.*). James Joll: *Antonio Gramsci* (London, 1977), str. 42. Takođe, James Joll, „The Second International and War“ (1981), http://www.persee.fr/doc/efr_0000-0000_1981_act_54_1_1444

za izokretanje klasne energije. Izgledalo je da su svi putevi koji vode napred potpuno blokirani, tako da je bilo sve manje alternative onom koji je diktirao rat.

Dampero Karoči je bio među onima koji su primetili da je posle tri i po godine rata „većina radnika i deo seljaka (posebno onih iz doline reke Po, Toskane i Umbrije)“ i dalje „žudela za revolucijom“.³⁵ Ali, preovlađujuće posleratno nezadovoljstvo je više naginjalo strepnji i pesimizmu.

Okupacija fabrika u jesen 1920. bila je pravi izraz stanja proletarijata izneverenog i blokiranog stavom levice i izmučenog ratom. Uprkos ogromnim razmerama okupacija, industrijalci i vlada su prosto pustili da neartikulisani pokret ide svojim tokom, bez mešanja države. Istina, početkom septembra njegov prividni trijumf je izazvao određenu uzbunu. Ali, sve umorniji i konfuzniji radnici su mirno ostali u fabrikama pod kontrolom sindikata i levičarskih partija³⁶; „komunističke vođe nisu pokazivale nikakvu inicijativu“, izveštavao je Anđelo Taska.³⁷ Nemirni i zabrinuti okupanti nisu videli kako bi mogli proširiti svoje delovanje, niti su u toj tački imali energije da stvore nove oblike borbe. Osvajanje doslovno svih industrijskih postrojenja u Italiji – da ne spominjemo masovno preuzimanje zemlje – jednostavno se ugasilo, ostavljajući za sobom osećanje totalnog poraza.³⁸ Musolinijev uspon na vlast usledio je dve godine posle tog fijaska.

Novije istorijske analize, posebno ona A. Džejmsa Gregora, ukazivale su na upadljiv kontinuitet između sindikalizma – te najmilitantnije frakcije italijanskog socijalizma – i fašizma, s ratom kao suštinski važnim prelaznim periodom. Musolinijeva karijera, od aktiviste i glavnog teoretičara sindikalizma, do zagovornika i arhitekta fašizma, uz posredovanje Prvog svetskog rata, samo je jedna od

³⁵ Giampero Carocci: *Italian Fascism* (London, 1974), str. 10.

³⁶ Paolo Spriano: *The Occupation of the Factories: Italy 1920* (London, 1975), str. 74, 76.

³⁷ Navedeno u Spriano, *Ibid.*, str. 77.

³⁸ Carsten, *op. cit.*, str. 53-54.

Sjedinjene Države

Iako su Sjedinjene Države bile odvojene od evropskih tradicija i uslova, činjenice govore da je u periodu koji ovde istražujemo revolucija ili njeno nastupanje bilo svetski fenomen. Ako malo skrenemo s glavnog puta, primetićemo da se situacija u Americi u mnogo čemu podudarala sa onom u predratnoj Evropi.

Henri Mej je primetio da su „po mnogim posmatračima, strasti i nasilje u predratnim godinama počeli da izbijaju na površinu na razne neobjašnjive načine“.⁵³ Kao i u Evropi, organizovana ideologija nije bila spremna za taj nagli zaokret. Pitoma Socijalistička partija je počela je da slabi, posle vrhunca koji je dostigla 1912, a njena sindikalistička alternativa, IWW (Industrial Workers of the World), skoro da nije imala nikakav uticaj.

Federalna komisija za odnose u industriji, koja je zasedala između 1910. i 1915, zaključila je da je sindikalizacija pravi odgovor na nasilje, koje je, po rečima Grejama Adamsa, „ugrožavalo društvenu strukturu“.⁵⁴ Ovu preporuku, koja je sledila mišljenje da specifični industrijski sindikalizam IWW može doprineti stabilizaciji kapitalističkih odnosa u Americi, jednako bučno su pozdravili i umereni i radikalni sindikalisti.⁵⁵ U stvari, državno sponzorisani sindikati su uspostavili kontrolni aparat naučnog upravljanja, pod okriljem Odbora za ratnu industriju i preživeli dovoljno dugo da nanesu ključne udarce najvećim posleratnim štrajkovima: u rudnicima uglja, čeličanama i u Sijetlu 1919.

Džon Džui je predvideo da će s ratom „započeti javna kontrola“, što je branio kao neophodan činilac socijalizacije.⁵⁶ Ali, ulazak Amerike u rat je zapravo odgovarao opštem raspoloženju; Žak Elil

⁵³ Henry F. May: *The End of American Innocence*. (New York, 1959), str. 334.

⁵⁴ Graham Adams Jr.: *The Age of Industrial Violence, 1910-1915* (New York, 1966), str. xii.

⁵⁵ *Ibid.*, str. 219.

⁵⁶ Christopher Lasch: *The New Radicalism in America, 1889-1963* (New York, 1965), str. 202-203.

četkom 1910. počelo da se priča o „krizi sindikalizma“, to teško da je bilo iznenađenje.

Teorija Gistava Ervea o totalnoj oružanoj pobuni protiv oficirske klase bila je veoma popularna tokom prve decenije XX veka. Eli Alevi je primetio kako su se te ideje, „samo što su bile skovane, proširile kao šumski požar u mnogim zemljama izvan Francuske“.⁵⁰ Dodao je da su uoči rata one i dalje „harale među francuskim trupama“.⁵¹

Erve, urednik *La Guerre Sociale*, pozivao je da se na ratnu mobilizaciju odgovori revolucijom. Ali, pošto je sve više postajao socijalistički državnik, po izbijanju rata je poništio svoju antiratnu karijeru preklinjanjem da bude primljen u vojsku. Ako se vratimo na Vivijanijev govor na Žoresovoj sahrani, primetićemo ne samo brzo isparavanje internacionalističke retorike, nego i koliko je ona, dobrim delom, oduvek bila tanka. Mladi sinovi nacije su odmarširali u rat, ostavljajući za sobom sramne levičarske kontradikcije sa osećanjem olakšanja.

Ipak, do kraja 1916. broj dezertera je dostigao 30.000. U proleće 1917. dezerterstvo su zamenile otvorene pobune, što je izazvalo pravu paniku u najvišoj vojnoj komandi. Na primer, na frontu u Šampanji pobunile su se cele divizije, koje su pozivale na svetsku revoluciju, ubijanje oficira i marš na Pariz.⁵² Ali, iscrpljenost i osećanje uzaludnosti, izazvani džinovskim ratnim nasiljem, kao i dugačak spisak konfuzija i razočarenja iz predratnih godina, združili su se sa sindikatima i levicom u front za nastavak rata i očuvanje klasnog društva.

Francuska je bila *grand mutilée* rata (velika klanica): 1.400.000 mrtvih, svaki dvadeset četvrti stanovnik zemlje. Posle svega toga, u Francuskoj se nije mogla dogoditi ni posleratna parodija revolucije.

⁵⁰ Halevy, *op. cit.*, str. 14.

⁵¹ *Ibid.*, str. 20.

⁵² Taylor, *op. cit.*, str. 238.

tih veza.³⁹ Sindikalizam, a zatim nacionalistički sindikalizam, obezbedio je nastupajućem fašizmu glavni socijalni i ekonomski sadržaj. Prva, ali sigurno ne i jedina, zajednička crta je masovna mobilizacija na industrijskoj osnovi. Suština fašizma, u tom periodu uspona, bila je, po Gregoru, „proizvod sindikalističkog načina razmišljanja, sindikalističkog sentimenta i sindikalističkih ubeđenja“.⁴⁰

Francuska

Krajem XIX veka francuski socijalisti i anarhisti utopili su se u politički mejnstrim kroz kontroverze oko odnosa vlasti prema Drajfusu, oficiru optuženom za špijunažu. Republikanski tabor je prigrlio nove elemente, čija je integracija otvarala nova pitanja; u drajfusizmu prepoznajemo prvi oblik Narodnog fronta, tog pripitomljenog odgovora na reakciju, stvarnu ili neku drugu.

Dugovi su bili brzo izmireni. Na zgražavanje onih sporijih, socijalista Mileran je kao prvi od svoje ideološke sorte ušao u vladu – koja je, uzgred budi rečeno, malo pre toga bila osramočena finansijskim skandalom oko Panamskog kanala i među ministrima imala i generala Galifea, koljača Komune. Ministar rata Mileran se pokazao kao jedan od najvećih šovinista među predratnim zvaničnicima, a kasnije mu se pridružio njegov socijalistički kolega Alber Tomas, ratni ministar za municiju.

Nije nikakvo iznenađenje to što je takozvani revizionizam vodio u nacionalizam, kao ni činjenica da su taj pristup i prihvatanje izbornih metoda otuđili potlačene svojim sirovim oportunizmom. U stvari, bilo je mnogo znakova velike nezainteresovanosti za politiku; Klemansoov program društvene reforme u 17 tačaka iz 1906. nije imao nikakvog odjeka u narodu.⁴¹ Počela je akutna kriza ka-

³⁹ A. James Gregor: *The Young Mussolini and the Intellectual Origins of Fascism* (Berkeley, 1979).

⁴⁰ Gregor: *Italian Fascism and Developmental Dictatorship* (Princeton, 1979), str. 90.

⁴¹ Oron Hale: *The Great Illusion, 1900–1914* (New York, 1971), str. 202

bineta, delimično zbog činjenice da su „besni“ s krajnje levice sve više otežavali marksistima saradnju s levim centrom. Oron Al je potvrdio da se pokret radničke klase, pet godina pre 1914, sve više udaljavao od parlamentarizma ka radikalizmu.⁴² Neposredno pre toga, Sorel (marksistički teoretičar i istoričar) upozoravao je uobičajeno ljutitim tonom: „Proletersko nasilje, lišeno svakog kriterijuma, mere i oportunitizma, može ugroziti sve naše napore i nadjačati socijalističku diplomatiju.“⁴³

Ali, čak su se i u okvirima ortodoksnog političkog manevrisanja pojavile pretnje postojećem poretku – moglo bi se dodati, poretku na čiju su propast ukazivali neprestani finansijski skandali. Kada je u martu 1914. žena ministra finansija ubila urednika časopisa *Figaro*, ta atmosfera je dostigla vrhunac.

Aprilski izbori, čije je glavno pitanje bio zakon iz 1913. o trogodišnjem vojnom roku, imali su za ishod, po rečima Alfreda Kobana, „najmiroljubiviji parlament koji je zemlja ikada videla“.⁴⁴ Zakon o regrutaciji bio je glatko odbijen, što je značilo potpuni neuspeh kandidata nacionalističke desnice.

Albreht-Kar, Tejlor i drugi pisali su o tom udaljavanju od militarizma, u vreme kada je Francuska, po rečima fon Bulova, „bila jedina zemlja u Evropi u čijim je pojedinim uticajnim krugovima, a ne u narodu, bilo opravdano govoriti o 'ratnoj groznici'“.⁴⁵ Princ Ličnovski, nemački ambasador u Engleskoj, dao je još potpuniju sliku u svom dnevničkom zapisu od 27. aprila, u kojem je opisivao „duboko pacifističko raspoloženje“ francuskog naroda i teškoće koje su vlastima stvarali unutrašnji problemi.⁴⁶

Aprilsko glasanje je, prema Kobanu, „dokazalo da je čak i uz postojeće međunarodne tenzije francusko javno mnjenje bilo duboko

⁴² *Ibid.*

⁴³ Georges Sorel: *Reflections on Violence* (New York, 1941), str. 78.

⁴⁴ Alfred Cobban: *A History of Modern France, Vol. 3* (Middlesex, 1963), str. 104.

⁴⁵ von Bulow, *op. cit.*, str. 173.

⁴⁶ Prince Lichnowski: *Heading for the Abyss* (New York, 1928), str. 362.

miroljubivo i neagresivno“.⁴⁷ Predsednik Poenkare je u junu bio prisiljen da imenuje levičarsku vladu premijera Vivijanija. Povlačenje zakona o regrutaciji bilo je prvi zadatak; ali, radikalnski i levičarski poslanici su se složili da ne vrše pritisak u tom pravcu, u zamenu za maglovita obećanja u vezi sa zakonom o prihodima, što je bila očigledna izdaja.

Kada je početkom avgusta izbila ratna kriza, a Žana Žoresa, doajena francuske levice, ubio šovinistički fanatik, Vivijani je bio taj koji je u ime cele levice pozvao na jedinstvo nacije; u trenutku kada su se svuda održavale spontane antiratne demonstracije, on je govorio kako „u ozbiljnim okolnostima, kroz koje zemlja prolazi, vlada računa na patriotizam radničke klase“.

Rastuća borbenost proletarijata ulivala je strah. Dok je tokom 1890-ih bilo na stotine malih, lokalnih štrajkova, samo 1913. bilo je ih je 1.073, u kojima je učestvovalo oko 250.000 radnika. Deo razloga za uzburku bile su razmere i istrajnost štrajkova, u čemu se mnogi videli „simptome dubokog nezadovoljstva i bolesti društva“.⁴⁸ Štrajkovi poštanskih i telegrafskih radnika u Parizu doveli su u pitanje lojalnost državnih službenika, dok su štrajkovi poljoprivrednih radnika za posledicu često imali pobune i spaljivanje gazdinskih kuća.

Radikalne tendencije u sferi rada ne mogu se u značajnijoj meri pripisivati predratnom sindikalizmu. Sindikalistička ideologija je neko vreme bila privlačna zbog svog odbijanja dogme o socijalističkom reformizmu, ali, prema Sternsu i drugima, nije bilo pozitivne korelacije između sindikalističkog rukovodstva i nasilnosti štrajkova.⁴⁹ U stvari, sindikalističke vođe su morale da se rvu s nasilnim i spontanim štrajkovima, kao i svi drugi brokari organizovanog rada. Njihove organizacije su igrale istu integrativnu ulogu, kao i ostali sindikati i pokazivale istu sklonost ka birokratizaciji. Kada je po-

⁴⁷ Cobban, *op. cit.*, str. 102.

⁴⁸ David Thomson, *Democracy in France Since 1870* (Oxford, 1969), str. 174.

⁴⁹ Peter Stearns: *Revolutionary Syndicalism and French Labor* (Rutgers, 1971), str. 69.